

МОДАЛНОСТ И ПРАГМАТИЧНИ ФУНКЦИИ НА *SHALL* В ЗАКОНОДАТЕЛНИТЕ ТЕКСТОВЕ НА ЕС

Кристина Крислова
Пловдивски университет „Паусий Хилендарски“

THE MODALITY AND PRAGMATICS OF *SHALL* IN THE EU LEGISLATIVE TEXTS

Kristina Krislova
Paisii Hilendarski University of Plovdiv

Modality plays a key role in the institutional language of the European Union, as it reveals the different pragmatic purposes of the EU legislative text types and mediates the communicative interaction between the legal authority (European institutions) and the addressee (Member State). Modal verbs emerge as a prime component in the EU legal language disclosing a semantic flexibility to fulfill various pragmatic tasks. Employing the method of corpus analysis and contrastive textual analysis, the study shows that *shall* is the most prominent (prescriptive and performative) modal verb in the legislative texts generally and in the reference corpus specifically.

Key words: modality, pragmatics, legislative text of EU, prescriptive and performative language, shall

Въведение

Езиковата модалност като лингвистичен феномен играе много важна роля в езика, използван в законодателните текстове на ЕС, тъй като разкрива разнообразните прагматични цели на тези текстове, а също така и посредници между институциите на ЕС и адресатите на законодателството на ЕС, представени от държавите членки.

Настоящото изследване разглежда модалността от прагматична гледна точка и по-специално модалния глагол *shall* като прескриптивен (деонтичен) и перформативен глагол. То предлага:

- микроанализ, отнасящ се до разпространението на *shall* в тук събрания корпус;

- изследване на спецификата на юридическия дискурс с оглед на перформативните и прескриптивните функции на глагола *shall* в законодателните текстове на ЕС;

1. Законодателните текстове на ЕС и прагматичните им функции

Източниците на правото на ЕС са изключително разнообразни по вид и в своята съвкупност образуват т. нар. общностно достояние (*acquis communautaire*). Различаваме източници от първичното европейско право (учредителни договори, Харта на основните права, общите принципи на правото на ЕС) и от вторичното европейско право (регламенти на ЕС, директиви на ЕС, решения на ЕС, съдебна практика на Съда на ЕС). В това изследване ще предложим анализ само на тези източници, които имат най-голямо практическо приложение за адресатите на право на ЕС: вторичното законодателство на ЕС.

Съответният корпус¹ (таблица 1) е съставен от законодателни текстове от вторичното законодателство на ЕС, което почива върху Договорите за ЕС и се състои от следните компоненти:

- *Регламент*. Има задължителен характер в своята цялост. Регламентите се прилагат пряко, т.е. не е необходимо да се транспонират в националното законодателство. С влизането си в сила те стават действащо право върху цялата територия на ЕС.

- *Директива*. Обвързва всяка държава членка само по отношение на резултата, който трябва да бъде постигнат, т.е. директивите са целеви актове. Националният законодател избира с какви средства и под каква форма да постигне искания от директивата резултат. Директивата не е акт с пряко приложение и за да породи действие във вътрешния правов ред на държава членка, е необходимо тя да бъде транспонирана в националното законодателство.

¹ Текстовете на английски език са взети от EUR-LEX – базата от данни в интернет на законодателството на ЕС (<http://eur-lex.europa.eu>) и са следните: Commission Regulation (EC) No 364/2004 of 25 February 2004 amending Regulation (EC) No 70/2001 as regards the extension of its scope to include aid for research and development. <<http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/HTML/?uri=CELEX:32004R0364>>; Council Directive 2000/78/EC of 27 November 2000 establishing a general framework for equal treatment in employment and occupation. <<http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:32000L0078>>.

Таблица 1. Изследван корпус в брой думи

Вид текст	Английски език
Регламент	5239 думи
Директива	4921 думи

Подходът, който възприемаме в това изследване, взема под внимание както законодателните, така и дискурсивните функции на видовете текстове (вж. Таблица 2) и прави възможно текстовете от вторичното законодателство на ЕС да се разделят на две групи: регламенти/решения и директиви/рамкови решени (Калиендо, Мартино, Венути 2005: 383). В тази статия корпусът е съставен само от регламентите и директивите поради хомогенност на данните и обхват на разглеждания проблем.

За да изследваме от прагматична гледна точка езика, използван за изразяване на правните норми в настоящото изследване на законодателните текстове на ЕС, ще ни е необходимо също така направеното от правния философ Каркатера (1994: 224 – 225) разграничение на „прескриптивни“ (prescriptive) и „конститутивни“ (constitutive) правни норми. Той дефинира прескриптивните правни норми като произвеждащи резултат при прилагането на натиск върху поведението на даден субект; докато конститутивните правни норми произвеждат контекстуално ефекта, който заявяват, т.е. те го съставяват с влизането си в сила.

Art 4 (1) Member States **may maintain** national legislation in force at the date of adoption of this Directive [...] (Directive 2000/78/EC)
(prescriptive rule)

10. Annex I **is replaced** by the text in the Annex to this Regulation.
(Commission Regulation 364/2004)
(constitutive rule)

Регламентите и съдържащите се в тях конститутивни правни норми се характеризират с много проста процедура – веднага след публикуването им в Официалния вестник на ЕС те стават директно приложими. Езикът им е предимно перформативен, т.е. посочената характеристика на регламентите рефлектира върху начина на езиково изразяване на съдържащите се в тях правни норми – те не предписват резултат, чиято реализация е обусловена от последващо транспониране във вътрешното право, а вместо това посредством директната си приложимост автоматично постигат този резултат (Калиендо, Ди Марти-

но, Венути 2005: 383). Тъй като действат на цялата територия на ЕС, регламентите нямат определен адресат на правното съобщение.

За разлика от тях при директивите задължението е първо предписано на ниво ЕС, след това „разпознато“ от адресата (държавите членки) на правното съобщение и в крайна сметка осъществено. Стъпката относно „разпознаването“ съответства на националното транспониране на тези законодателни актове. Целта тук е крайният резултат да бъде постигнат от националните власти и поведението на адресата се ръководи от прескриптивното съобщение. Както ще видим, езикът, използван в директивите, е значително по-прескриптивен, отколкото този в регламентите.

В зависимост от специфичните прагматични цели и заложените правни норми в тези текстове те могат да бъдат разделени на перформативни и прескриптивни видове текстове според следните критерии:

Таблица 2.

Законодателните текстове на ЕС въз основа на общи критерии

	Регламент	Директива
Прилагане	симултанно	консеквентно
Адресат	имплицитен	експлицитен
Емфаза на задължението	действие	нужда от действие
Език	перформативен	прескриптивен

2. Юридически дискурс – прескриптивен и перформативен език

Един от най-важните елементи на прагматичния анализ е изследването за развитието на езика, представено от Джон Остин, който се фокусира върху речевия акт като единица на езика и основна част на лингвистичния анализ. В книгата си „Как с думи се вършат неща“ (1962) Остин пръв привлича вниманието върху това, че изказванията могат да представляват и извършване на много речеви действия (перформативни изказвания) покрай простото съобщаване на информация, молба, съвет, въпрос, предупреждение и др. Това разграничение става класическо и впоследствие е доразвито от Дж. Р. Сърл и други учени в тази област. В основата на теорията на речевите актове лежи перформативността като свойство на особени изказвания и особени глаголи предикати не просто да описват определено действие, а непосредствено да го осъществяват.

Перформативът формира изказване, чието произнасяне е равнозначно на извършване на действието, към което се отнася даденото изказване. Той влиза в контекста на жизнени събития, създавайки социална комуникативна, или междуличностна, ситуация, която има определени последици. Например обявяване на война, декларация, завещание, клетва, извинение, заповед и др. В перформатива езикът реализира функция, близка до ритуалната – именуване на кораб, обявяване за съпруг и съпруга, заклеване при завещание и др. (Остин 1962: 5 – 6). Всъщност юристите обичайно боравят с перформативни изказвания като тези, цитирани от Остин (1962: 5): *I bet. I declare war*. Той много уместно демонстрира, че тези многобройни речеви актове са фундаментални за правото, при все че не просто описват правната пропозиция, но имат и перформативна стойност.

До голяма степен благодарение на теорията на речевите актове се разклаща традиционната класификация на юридическия дискурс, състояща се от два типа: дескриптивен и прескриптивен (предписващ). С появата на този нов вид течение в лингвистиката се добавя и перформативната функция, която в теоретичния си вариант се нарича от юристите *конститутивна*.

Едно от най-удивителните прагматични свойства на правните текстове се отнася до техния перформативен характер. Освен нормите, които налагат задължения, и тези, които дават права, всяка правна система съдържа норми, които произвеждат правен ефект чрез изказването им, напр.: *Regulation X is hereby revoked* – с това изказване законодателят не описва, нито пък предписва дадено поведение, а по-скоро чрез изказването се създава резултат, или ако използваме юридическия термин, се „конституира“ едно ново събитие. Както отбелязва Каркатера (1994: 117), традиционното разделение на дескриптивен и прескриптивен дискурс не успява да отчете подобен тип правни изказвания и трябва да бъде допълнено с изследване на тяхната перформативна функция. Според Гарзон (2013: 97) в много важни изследвания, посветени на юридическия език, това взаимодействие между правната теория и философията на езика е пренебрегнато. Едно такова пренебрегване на перформативната функция на модалните глаголи може да се наблюдава при *shall*, на който много автори (Тросборг 1997, Гарнър 1998, Фоли 2001) приписват чисто деонтични значения, докато в правните текстове той може да има и перформативно значение в зависимост от контекста.

И така, в зависимост от начина на своето действие юридическият език се състои от прескриптивен (предписващ) и перформативен

език, които взаимно се допълват. Предписващият език в нормите се състои от изказвания от типа: *Нареждам да се извърши р*; перформативният език чрез изказването създава резултат: *Наименува тази улица „Света София“* (Ташев 2001: 75 – 76).

3. SHALL в законодателните текстове на ЕС

Таблица 3 показва разпространението на модалния глагол *shall* в използваните текстове, съставляващи тук събрания корпус. Тя показва, че *shall* е най-използваният модален глагол в законодателните текстове на ЕС. Въз основа на някои предишни изследвания върху модалността и дистрибуцията на модалните глаголи в законодателните текстове на ЕС може да се заключи, че *shall* е най-често използваният модален глагол (Гарзон 2001; Калиендо 2004; Уилямс 2005).

Таблица 3.

Честота на употреба на централните модални глаголи в корпуса от законодателни текстове на ЕС на английски език

	SHALL	MUST	MAY	SHOULD	CAN	MIGHT	WILL	WOULD	COULD
Regulation	36	1	16	16	5	0	3	2	1
Directive	54	5	26	13	2	1	0	3	0

Дългогодишният спор за значението на *shall* в правните текстове и премахването му от тези текстове се дължи на неговото неясно значение според Гарнър 1998, Фоли 2001 и др., за което се твърди, че е трудно за разбиране както от юристите, така и от обикновения читател на законодателството.

Shall, наред с *will*, е един от двата глагола, използвани традиционно за изразяване на бъдеще време в общоупотребимия английски език. Следователно в законодателните текстове може да настане объркване поради чисто темпоралното му значение и специално правното значение на *shall* (Базлик, Амбрус 2009: 65 – 66), което повечето автори смятат главно за деонтично. Все пак трябва да се съобразим с две основни неща: първо, употребата на *shall* за изразяване на бъдеще време в съвременния английски език е много рядка (Куърк и кол.1985; Лийч 1987; Коутс 1983 и др.) и в крайна сметка с времето изчезва с изключение на много малък брой контексти (пример: в първо лице за въпрос: *Shall we dance?*, по-специално в британския английски език); и второ, случаите, в които *shall* е използван за обозначаване на бъдеще време, са по правило в първо лице единствено и множествено число, докато според традицията (основаваща се на

прескриптивната граматика) във второ и трето лице модалният глагол *shall* придобива деонтично значение, което може да се приеме като произход на значението му в правните текстове. И това разрешава всички вероятни проблеми при тълкуването му, тъй като в правните текстове употребата му в първо лице не съществува.

Друг по-важен въпрос, който критиците повдигат, е значението на *shall* в правните текстове. Повечето автори приемат за даденост, че функцията му е за налагане на задължение (*obligation*). Например Тросборг смята, че подобно на *must* глаголят *shall* налага „high degree of obligation“, така че той „обичайно изразява задължение в правните актове“ (1995: 45). Според Тросборг (1995: 136 – 139) тази употреба по необходимост изисква той да се използва с явен вършител (човек или институция), както е показано в пример (1), или такъв, който може да се подразбере от контекста – пример (2).

(1) Art 18 The Commission **shall report** annually to the Council. (Directive 2000/78/EC)

(2) Art 5 In order to guarantee compliance with the principle of equal treatment in relation to persons with disabilities, reasonable accommodation **shall be provided**. This means that employers **shall take** appropriate measures [...] (Directive 2000/78/EC)

И така, това заключение на тази изключително прескриптивна интерпретация на значението на *shall* е следното: единствено неговата употреба с явен вършител (одушевен предмет или институция) изглежда допустима, докато употребата му със страдателен залог, където нямаме споменат вършител или такъв, който да се подразбира от текста, или такава употреба с неодушевен подлог се смятат за недопустими и лишени от смисъл (как може да бъде наложено задължение на абстрактно съществително?). Следователно *shall* в тези случаи е излишен, тъй като в тази си употреба той единствено се използва да покаже правния характер на текста. Тези аргументи карат някои автори, като Бауърс (1989: 34), Тросборг (1997: 136), Торнтън (2005: 367) и Гарнър (1998: 940), да заключат, че *shall* трябва да се използва само когато „задължение се налага върху одушевен вършител“ (*human agent*) (Торнтън 2005: 376), т.е. вършител, който е определен или се подразбира от контекста на базата на твърдението, че *shall* е неспособен да предаде други значения. Това твърдение обаче е критикувано от Гарзон, защото в определени контексти *shall* има и друго значение освен деонтично и поради това той не може да бъде ограничен до употребата му само с одушевен подлог (Гарзон 2013: 98). Според нея е странно, че сред тол-

кова много автори, занимавали се с проблема, няма такива, които да са потърсили обяснение в други дисциплини, интересуващи се от същите проблеми, а не само в лингвистиката или в правната практика.

Гарзон проучва проблема, като се позовава на богатата литература в областта на теорията за речевите актове и правния дискурс и заключава, че в правния дискурс освен специфично деонтично значение (прескриптивно), *shall* може да има и перформативна стойност. Например:

Art 8. (1) The aid ceiling [...] **shall apply** regardless of whether the support for the aid project is financed entirely from State sources [...] (Commission Regulation 364/2004)

В този случай глаголят не показва никакво задължение, а по-скоро осъществява екстралингвистичния ефект, заложен в изказването. С други думи, глаголят е перформативен и осъществява пропозицията със самото си изричане. Както дефинирахме по-горе, типичният правен термин на това негово свойство е *конститутивен*.

There **shall be** a body corporate to be known as Charity Commission (Гарзон 2013: 99).

Това изказване е конститутивно (перформативно), тъй като то основава Комисията по благотворителността (*Charity Commission*) чрез самия факт на произнасянето, т.е. в самия момент на влизане в сила актът произвежда ефекта, заложен в самото му съдържание, без нужда да се предприемат други мерки.

Това, че на пръв поглед деонтична форма може да има и недеонтична стойност, е феномен и в други езици, например модалният глагол *sollen* в немския език, бъдещият императив и конюнктивът в латинския език (Конте, Луция 2009). Фактът, че *shall* предава различни значения, не е странен за модалните глаголи, тъй като това е тяхна отличителна черта (Коутс 1983). Трябва да отбележим, че разнообразните възможни значения на даден модален глагол често съществуват съвместно. Както казахме по-горе, при модалните глаголи винаги се запазва елемент на бъдеще време, *must* и *may* могат да бъдат както епистемични, така и деонтични, а в случая с *shall* деонтичността и перформативността съществуват съвместно.

Палмър също така твърди, че когато са използвани деонтично, т.е. когато ръководят човешкото поведение, модалните спомагателни глаголи *shall*, *may* и *must* са изначално перформативни: „критерият перформативност може да бъде разгледан като основен за дефинира-

нето на деонтичните модални глаголи. Те дават или отказват „разрешение“, „налагат“ задължение. Също така при тях е нормално да нямат минало време, тъй като перформативите не могат да бъдат отнасяни към миналото, действието се случва в момента на говоренето“ (Палмър 1990: 70).

Regulation (EC) No70/2001 **shall be** amended as follows [...] (Commission Regulation 364/2004)

В този случай глаголната форма налага задължението да се осъществи, т.е. да бъде направена поправка, и в същото време осъществява това действие, т.е. има променен текст.

Общото между тези две значения – деонтичност и перформативност, е следното: и двете гарантират, че дадено събитие ще се случи или че определено действие ще бъде извършено (Гарзон 2001: 165).

4. Анализ

При анализа на корпуса (вж. Таблица 5) стана очевидно, че *shall* придобива различни нюанси според контекста, в който е употребен. Примерите показват две възможни прагматични употреби на *shall*:

(3) Art. 6 (2) In the case of aid granted to a [...] project, the thresholds in the first subparagraph **shall be replaced** by the following [...] (Commission Regulation 364/2004)

(4) Art. 10 (1) Member States **shall take** such measures as are necessary, in accordance with their national judicial system, to ensure that [...] (Directive 2000/78/EC)

Пример (3) е извлечен от регламент на ЕС и показва перформативната стойност на *shall* в този определен вид текст, т.е. чрез изказването се създава резултат. Невъзможността да се наруши правилото за поведение също така се подразбира от липсата на специфичен адресат на правното съобщение. Употребата на страдателен залог се смята за индикатор на перформативността на глаголите. Остин (1962: 59) заключава, че „един много разпространен и важен тип на несъмнен перформатив имат глаголите в страдателен залог“.

Обратното, в пример (4) същият модален глагол *shall* е представен в нов контекст (директива). Тук *shall* разкрива ясно прескриптивното съобщение на съответната директива и посочва, че трябва да се вземат необходимите мерки, за да се постигне дадена цел.

Гарзон (2001: 165) също така подчертава, че при деонтичната модалност е ориентирана към деятеля (agent-orientedness). Съществу-

ването на реципиент (animate recipient or institution) на задължението е типично за прескриптивния език. В тази връзка *shall* съпътства подлога Member States (основен адресат на законодателството на ЕС) много често при директивите и по този начин потвърждава силно прескриптивния характер на този тип документ.

Например:

Art 12 **Member States shall take** care that the provisions adopted pursuant to this Directive, together with the relevant provisions already in force in this field, are brought to the attention of the persons concerned by all appropriate means, for example at the workplace, throughout their territory. (Directive 2000/78/EC)

Таблица 4. Употреба на shall с подлога Member States

	Regulation	Directive
<i>Member States shall... (they shall...)</i>	3	17

В Таблица 3 се наблюдава по-висока честота на употреба на *shall* в директивата – 54, отколкото в регламента – 36. Поради особения прагматичен характер на директивата *shall* изразява прескриптивна (деонтична) модалност, когато е използван с подлога *Member States, the Commission* тъй като в тези случаи се налага задължение (Таблица 5).

Art 18 [...] **The Commission shall report** annually to the Council. (Directive 2000/78/EC)

Както се вижда от данните в Таблица 5, *shall* също така има и висока честота на перформативна употреба, когато е използван с *this Directive* (7 пъти) или с други различни понятия (неодушевени съществителни), които, както твърдят Калиендо и автори: „този вид конструкции не са от голямо значение, що се отнася до индентификацията на директивата като вид текст (прескриптивен), поради сравнително по-рядката им и непоследователна употреба“ (Калиендо, Ди Мартино, Венути 2005: 400).

Art 3 (1) Within the limits of the areas of competence conferred on the Community, **this Directive shall apply** to all persons, as regards both the public and private sectors, including public bodies, in relation to:

Art 20 **This Directive shall enter into force** on the day of its publication in the Official Journal of the European Communities.

Art 2 (4) **An instruction to discriminate against persons** on any of the grounds referred to in Article 1 **shall be deemed** to be discrimination within the meaning of paragraph.

(Directive 2000/78/EC)

При регламентите употребата на *shall* е по-малка и е предимно в перформативно значение, т.е. действието, изразено с *shall*, бива осъществено със самото влизане в сила на акта.

Art 5a (5) Eligible costs for the purposes of this Article **shall be** the following: [...] This Regulation **shall be** binding in its entirety and directly applicable in all Member States. (Commission Regulation 364/2004)

В три от примерите в регламента *shall* е използван в деонтично-то си значение и тук, както при директивата, подлогът е *Member States*.

Art 9 “3. **Member States shall compile** an annual report on the application of this Regulation in accordance with the implementing provisions concerning the form and content of annual reports provisions which are laid down pursuant to Article 27 of Council Regulation (EC) No 659/1999(11).”

Както казахме по-горе има случаи, в които деонтичност и перформативност съществуват съвместно като в примерите:

Art 9a Any aid which does not fulfil these conditions **shall be assessed** by the Commission in accordance with the relevant frameworks, guidelines, communications and notice. (Commission Regulation 364/2004)

Art 18 [...] The methods of making such reference **shall be laid down** by Member States. (Directive 2000/78/EC)

Таблица 5.

Брой употреби на *shall* според прескриптивните и перформативните значения в корпуса

<i>Shall</i>	Регламент	Директива
Прескриптивни значения (деонтични)	3	24
Перформативни значения	32	27
Размити/неопределени значения (прескриптивни и перформативни)	1	2

5. Заключение

Анализът на тук събрания корпус показва, че честотата на употреба на *shall* е значително по-голяма в директивите. В този вид законодателни текстове *shall* има предимно деонтично значение поради самите прагматични характеристики на директивата. За деонтичното му значение съдим и по това, че при директивата *shall* е използван най-често с подлога *Member States*, които са основен адресат на правното задълже-

ние на този вид законодателен текст. Докато при регламентите честотата на употреба на *shall* е по-малка и той има предимно перформативна стойност. В този вид законодателни текстове правното задължение бива осъществено със самото влизане на акта в сила. От липсата на специфичен адресат на правното съобщение при регламентите също така се подразбира, че е невъзможно да се наруши правилото за поведение.

В заключение изследването установява, че употребата на модалния глагол *shall* варира в различните видове законодателни текстове на ЕС в зависимост от вида връзка, която съществува между Европейския съюз и съответните адресати (държавите членки) на различните законодателни разпоредби. То също така подчертава, че модалният глагол *shall* може да има деонтично значение или да изразява перформативност в тези текстове, като тези значения могат да бъдат проследени до функцията на вида текст и неговата прагматична сила, както и до крайния получател на правното съобщение.

ЛИТЕРАТУРА

- Базлик, Амбрус 2008:** Bázlik, M. & Ambrus, P. *A Grammar of Legal English*. Bratislava: Iura Edition, 2008.
- Бауърс 1989:** Bowers, F. *Linguistic Aspects of Legislative Expression*. Vancouver: University of British Columbia Press, 1989.
- Богранд и Дреслер 1995:** Богранд, Р., Дреслер, В. *Увод в текстова-та лингвистика*. София: УИ „Св. Климент Охридски“, 1995.
- Гарзон 2001:** Garzone, G. Deontic Modality and Performativity in English Legal Texts. // *Modality in Specialized Texts*. Bern: Peter Lang, 2001, 153 – 173.
- Гарзон 2013:** Garzone, G. Modality and Performativity in Legislative Texts Across Jurisdictions: The Case of Shall. // *The Three Waves of Globalization: Winds of Change in Professional, Institutional and Academic Genres*. Cambridge Scholars Publishing, 06.09. 2015. pp 94 – 122.
- Гарнър 1998:** Garner, B. *A Dictionary of Modern Legal Usage*. Oxford: Oxford University Press, 1998.
- Калиендо 2004:** Caliendo, G. Modality and Communicative Interaction in EU Law. // *Intercultural Aspects of Specialized Communication*. Bern: Peter Lang, 2004, 241 – 259.
- Калиендо, Ди Мартино, Венути 2005:** Caliendo, G., Di Martino, G., Venuti, M. Language and Discourse Features of EU Secondary Legislation. // *Identity, Community, Discourse: English in Intercultural Settings*. Bern: Peter Lang, 2005, 381 – 404.

- Каркатера 1994:** Carcaterra, G. Norme constitutive. // *Il linguaggio del diritto*. Milano: LED, 1994, 219 – 231.
- Конте, Луция 2009:** Conte, A. G., Lucia, P. Di. Pragmatic Ambiguity: The Thetic Function of Modality. // *Lodz Papers in Pragmatics Volume 5. Issue 2*, January 2009, pp 191 – 199.
- Коутс 1983:** Coates, J. *The Semantics of Modal Auxiliaries*. London: Croom Helm, 1983.
- Куърк, Грийнбаум, Лийч, Свартвик 1985:** Quirk, R; Greenbaum, S; Leech, G; Svartvik, J. *A Comprehensive Grammar of Contemporary English*. London: Longman, 1985.
- Лийч 1987:** Leech, G. *Meaning and the English Verb*. London: Longman, 1987.
- Остин 1962:** Austin, J. *How to Do Thing with Words*. New York: Oxford University Press, 1962.
- Палмър 1990:** Palmer, F. *Modality and the English Modals*. London: Longman, 1990.
- Ташев 2001:** Ташев, Р. *Теория на тълкуването*. София: Сиби, 2001.
- Торнтън 2005:** Thornton, Garth C. *Legislative Writing*. 4th edition: London-Dublin-Edinburgh: Lexis-Nexis UK, 2005.
- Тросборг 1997:** Trosborg, A. *Rhetorical Strategies in Legal Language*. Narr: Tübingen, 1997.
- Уилямс 2005:** Williams, Ch. *Tradition and Change in Legal English: Verbal Constructions in Prescriptive Texts*. Bern: Peter Lang, 2005.
- Фоли 2001:** Foley, R. Going out in Style? *Shall* in EU Legal English // *Proceedings of the Corpus Linguistics Conference 2001*. University of Lancaster, 2001, 185 – 195.
- Commission Regulation (EC) No 364/2004 of 25 February 2004 amending Regulation (EC) No 70/2001 as regards the extension of its scope to include aid for research and development. October 2015 <<http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/HTML/?uri=CELEX:32004R0364>>
- Council Directive 2000/78/EC of 27 November 2000 establishing a general framework for equal treatment in employment and occupation. October 2015 <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:32000L0078>